

Voorwoord

WIE HEM OOIT ONTMOETTE vergeet hem nooit meer: Piet Fontaine, de pionier van de Belgische (Vlaamse en Waalse) kinderpsychiatrie... Een treffend beeld: bij de viering van 50 jaar Leuvense kinder- en jeugdpsychiatrie werd hij op 91-jarige leeftijd 's ochtends bij de opening het auditorium ingerezen, want "hij zou proberen enkele uurtjes te blijven luisteren". 's Avonds aan het einde van de receptie is hij als een van de laatste gasten naar buiten gestapt: zelf zijn rolstoel voor zich uit duwend.

Omdat de hulpverlening aan kinderen en jongeren zichzelf steeds opnieuw moet uitvinden en zorgverleners bij die zoektocht bezielende inspiratiebronnen nodig hebben, is zijn verhaal relevant voor alle generaties en alle disciplines in de jeugdhulp. Bovendien nam Piet in die vroege dagen zorg op voor alle kinderen: van peuter tot adolescent, van hoogbegaafd tot diep zwakzinnig, van psychotisch tot verwaarloosd of forensisch en zelfs voor kinderen die geen hulp zochten. Hij was daarbij steeds zoekend naar contact met het kind achter de symptomen en beschouwde de problemen als maatschappelijke signalen.

Dit boek vertelt hoe Piet Fontaine het pad effende, voor zichzelf en voor de kinderen die hij wilde helpen. We kunnen Piet op de voet volgen op zijn persoonlijke missie en vaststellen hoe hij keer op keer eigenzinnige keuzes maakte, terwijl velen hem de weg wezen. Zijn bijzondere gevoeligheid voor het 'lijden van de zwakkeren' bleek een duidelijk oriënterend kompas en zijn minzame bescheidenheid opende alle harten en deuren.

Hij was veel 'avant la lettre': een kwalitatief onderzoeker, die vooral nieuwsgierig en onbevooroordeeld observeerde en meer was geïnteresseerd in uniciteit en diversiteit dan in wetmatigheden; een voorvechter van ervaringsdeskundigheid, die ouders en kinderen op weg hielp om elkaar te helpen; een integrator van psychotherapeutische kaders die in de leer ging bij grootmeesters en dan besloot zijn eigen spel (letterlijk en figuurlijk) te spelen; herstelgericht in gelijkwaardigheid met alle gezinsleden; vermaatschappelijkt, want Piet ging waar de jongere zich bevond; onschottend want overtuigd van het centrale belang van de sociotherapie verenigde hij kinderpsychiatrie en jeugdzorg. Kortom: hij was een visionair kinderpsychiater, die in de tijd waarin de kinderpsychiatrie nog moest ontstaan in België al meer dan een halve eeuw voorop was: kinderpsychiaticus universalis.

Het verhaal van de levensloop van Piet Fontaine is tegelijk een historiografie van het ontstaan van de kinderpsychiatrie in België. Piet Fontaine belichaamde de holistische geneeskunde en verbond de medische kennis met de sociale en psychopedagogische vraagstukken van kinderen in moeilijkheden.

Deze biografie is zoals de therapie die Piet Fontaine zelf voorstond: verhalend, anekdotisch, vol van beelden en *petites histoires*, en doorheen de taferelen ontwikkelt zich de 'erklärung' van het verloop van zijn leven en werk. Uit de achtergrond van stevig gedocumenteerde feiten, namen en data treedt de persoon van Piet Fontaine op de voorgrond, in volle nederigheid, vol warmte getypeerd, een onuitputtelijke bron van idealisme, een voorbeeld voor elke hulpverlener van vandaag.

Prof. dr. Marina Danckaerts
Hoogleraar kinderpsychiatrie KU Leuven

Inleiding

DIT BOEK BESCHRIJFT het leven en het werk van de kinderpsychiater Piet Fontaine. Fontaine is een van de belangrijkste pioniers op het gebied van de kinderpsychiatrie en de (kinder)psychotherapie in België¹. Zijn professionele activiteiten bestrijken een halve eeuw kinderpsychiatrisch en psychotherapeutisch denken en handelen.

Dit boek is geen biografie in de klassieke betekenis van het woord. De kern van dit boek is het verhaal van het leven en het werk van Piet Fontaine zoals hij het zelf heeft verteld. Maandenlang hebben Piet Fontaine en ik met grote regelmaat lange gesprekken gevoerd en een drukke correspondentie uitgewisseld. Samen doorliepen we alle fasen van zijn leven en de grote thema's die hem boeiden. De ene herinnering riep de andere op. Keer op keer waren het geanimeerde gesprekken waarin nieuwe informatie en andere gezichtspunten opdoken. Vijftig jaren geschiedenis van de kinderpsychiatrie en van de psychotherapie, zoals Piet Fontaine die heeft beleefd, kwamen stilaan tot leven.

Onze gesprekken zijn gestart in een moeilijke periode. Dorothee, de vrouw van Piet Fontaine, was zeer ernstig ziek en haar einde nabij. Piet wenste ook in deze periode onze werksessies verder te zetten en keek steeds uit naar een nieuwe afspraak. Piet Fontaine was in deze gesprekken zeer open en bereid om op de meeste vragen over zijn beroepsleven in te gaan. Hij bleek daarenboven te beschikken over een ijzersterk geheugen. Wanneer zijn geheugen hem uitzonderlijk toch in de steek liet, ging hij met een niet-aflatende ijver in zijn uitgebreide archief op zoek naar aanvullende informatie.

Vragen en flarden van onze gesprekken bleven na elk bezoek hangen en vaak had Piet tegen onze volgende ontmoeting al aanvullingen of correcties voorbereid. Sommige anekdoten of antwoorden zette Piet ter voorbereiding van onze ontmoet-

1 | Onder meer B. Majerus & V. Massin schrijven: « Si l'on se réfère à l'historiographie de la psychiatrie infantile belge, pour autant qu'elle existe, celle-ci ne commence généralement qu'après la seconde guerre mondiale avec les figures de Pierre Fontaine et de Nicole Dopchie. Le premier occupe la première chaire de psychiatrie infantile belge, fondée en 1966 à l'université catholique de Louvain. La deuxième est nommée en 1968 à la chaire de psychiatrie de l'enfant et de l'adolescence nouvellement créée à l'université libre de Bruxelles. » (2016, p. 149)

tingen zelfs op papier. Een aantal van deze stukjes hebben we letterlijk in de tekst weergegeven².

Uit onze contacten bleek dat de gedrevenheid en de gevoelsmatige betrokkenheid van Piet Fontaine bij kinderen in nood en hun gezinnen nog steeds heel groot was. Als hij de pijn beschreef die de plaatsing van een kind voor het kind zelf en voor zijn ouders meebracht of als hij vertelde over de zorgen en het leed van de ouders van kinderen met beperkingen, kon hij zijn ontroering moeilijk verbergen. Ook de wantoestanden in de toenmalige hulpverlening wekten nog steeds grote verontwaardiging op. Namen van vakgenoten, die ik slechts vaag kende uit de literatuur, werden tijdens deze gesprekken voor mij mensen van vlees en bloed. Al mocht niet alles genoteerd worden. Zijn bezorgdheid om collega's of medewerkers met zijn uitspraken te kwetsen was erg groot. Ook al waren ze sinds lang overleden. Een aantal kritische uitspraken en scherpe karakteriseringën werden op zijn verzoek geschrapt of afgezwakt. Als Piet vroeg om bepaalde informatie in het boek niet te vermelden, heb ik me daar strikt aan gehouden.

Wat het biografische gedeelte betreft, zoals jeugdherinneringen, opleiding, belevingen tijdens de oorlog en ontmoetingen met relevante personen, baseerden we ons louter op zijn verhaal. We hebben geprobeerd dat verhaal naar inhoud en geest zo getrouw mogelijk weer te geven. Ter aanvulling hebben we soms gebruikgemaakt van enkele van zijn publicaties, die Fontaine zelf heeft geselecteerd en ons ter hand gesteld. Uitsluitend de chronologie en de schrijfwijze van plaatsnamen, personen of organisaties werden in de mate van het mogelijke gecontroleerd of geverifieerd³.

Piet Fontaine heeft het volledige manuscript van dit boek hoofdstuk per hoofdstuk nagelezen en op zijn vraag heb ik een aantal correcties aangebracht. De aspecten van zijn werk die in dit boek worden besproken en aandacht krijgen, zijn in de eerste plaats zijn keuze.

Dit boek is voor een groot gedeelte autobiografisch en vertoont enige gelijkennis met de autobiografieën van enkele bekende Franse kinderpsychiaters, zoals Stanislas

2 | Als Fontaine ze in het Nederlands had genoteerd; stukjes die hij in het Frans schreef, werden door ons vertaald en door hem nagekeken.

3 | Controle van de chronologie was niet altijd mogelijk.

Tomkiewicz⁴ of Boris Cyrulnik⁵ en met het boek over Serge Lebovici⁶, die in een zeer uitgebreid interview zijn levensverhaal vertelde.

Toch is dit boek niet louter een autobiografie. Uit vele losse verhaalfragmenten, associaties, anekdoten en teksten hebben we geprobeerd het levensverhaal van Piet Fontaine en een overzicht van zijn werk te reconstrueren en te contextualiseren. Zo werd dit boek uiteindelijk een hybride vorm van autobiografie en biografie.

Door de aanvullingen en correcties van Piet Fontaine verliep het redactionele werk soms traag en moeizaam. Piet Fontaine was erg kritisch voor zichzelf en kwam soms terug op gedane uitspraken. Vaak niet op wat de kern van de inhoud betrof, maar wel op de wijze van verwoording. Hij houdt erg van nuance en precisie en vond dat sommige uitspraken op papier zwaarder wogen of anders overkwamen en toch wat afgezwakt moesten worden. Enkele pittige uitspraken en sappige anekdoten zijn zo uit het boek verdwenen.

We hebben geprobeerd de loopbaan en de realisaties van Piet Fontaine in een historische context te plaatsen. De betekenis van Piet Fontaine voor de Belgische kinderpsychiatrie kan maar ten volle begrepen worden vanuit de ontwikkelingen die de kinderpsychiatrie al vóór zijn komst had doorgemaakt. Daarenboven willen we met dit boek tevens een bescheiden bijdrage leveren aan de geschiedschrijving van de kinderpsychiatrie in België, een onderwerp waarover nog maar weinig is gepubliceerd⁷.

De verantwoordelijkheid voor de structuur en de inhoud van dit werk ligt volledig bij de auteur. Dit boek bestaat uit drie grote delen.

In het eerste deel schetsen we het ontstaan en de ontwikkeling van de kinderpsychiatrie. Dit overzicht van de geschiedenis van de kinderpsychiatrie, vanaf het ontstaan tot ongeveer 1950, is het enige deel van het boek dat niet gebaseerd is op informatie van Fontaine. Dit historische luik maakt duidelijk hoe jong de kinderpsychiatrie in België was toen Piet Fontaine op het toneel verscheen, en het accentueert zijn pioniersrol.

4 | Tomkiewicz (1999).

5 | Cyrulnik (2010).

6 | Lebovici & Castarède (1992).

7 | O.m. Matot, Verbeek & Hayez (1999, p. 11-32); Verheij & Deboutte (2014); Danckaerts (2015); Majerus & Massin (2016).

In het tweede deel beschrijven we chronologisch de levensloop van Piet Fontaine.

In het derde deel geven we op een thematische wijze een overzicht van het werk en de realisaties van Piet Fontaine. In dit deel onderscheiden we zes onderdelen: 1. activiteiten in de zorg voor kinderen met een beperking, 2. werken met ouders en opvoeders in de *Ecole des Parents et des Educateurs* en de *School voor Ouders en Opvoeders*, 3. Fontaine als founding father van het psychodrama in België, 4. pionier van de gezinstherapie in België, 5. klinische activiteiten en wetenschappelijk onderzoek met gezinnen in armoede en 6. universitaire opdrachten.

We eindigen met enkele conclusies over de betekenis van het werk van Piet Fontaine voor de kinderspsychiatrie in België.

De bibliografie van Piet Fontaine is achteraan in het boek, zo volledig mogelijk, opgenomen. Alle publicaties werden genummerd. In de voetnoten wordt bij verwijzing naar een publicatie van Fontaine met het nummer, dat tussen haakjes is geplaatst, aangegeven over welke publicatie het gaat. De vele licentiaatstheses die onder zijn leiding gemaakt werden, zijn niet opgenomen in het boek. Zij kunnen geraadpleegd worden aan de KU Leuven of de UCL.

De situering van bepaalde gebeurtenissen⁸ en de biografische toelichting bij personen⁹ die door Fontaine worden vermeld, vallen volledig onder de verantwoordelijkheid van de auteur. Vanzelfsprekend moet de evaluatie van de verwezenlijkingen van Piet Fontaine volledig op mijn conto worden geschreven.

De ontwikkelingen op kinderspsychiatrisch terrein worden ten dele weerspiegeld in de gebruikte terminologie. Meestal gebruiken we de hedendaagse terminologie, zoals kinderen met verstandelijke beperkingen, kinderen met emotionele en/of gedragsproblemen, kinderen met kinderspsychiatrische stoornissen, enz. In principe verkiezen we om te spreken van *kinderen met verstandelijke beperkingen* en *kinderen met autisme* en niet van *verstandelijk gehandicapten* en *autisten*, omdat elk kind veel meer is dan een *beperking* of een *stoornis*, maar wegens stilistische redenen hebben we soms toch verkozen om *kinderen met...* weg te laten.

8 | Zoals het ontstaan van de gezinstherapie.

9 | Niet over alle personen die door Fontaine worden genoemd, vonden we informatie of kon hij aanvullende informatie verstrekken. In deze uitzonderlijke gevallen ontbreekt soms het initiaal van de voornaam en de geboortedatum en/of datum van overlijden.

In het historische overzicht en in de thematische bespreking van de domeinen waarin Piet Fontaine actief was, hebben we om de tijdsgeest geen geweld aan te doen de harde terminologie van toen behouden, al komt die tegenwoordig zeer kwetsend over. Ook voor het opvoedend personeel gebruiken we soms de terminologie van vroeger. Als we meer spreken over *opvoedsters* dan over *opvoeders*, dan is dat omdat in die tijd in de voorzieningen voor meisjes of jonge kinderen meestal alleen maar vrouwen werkten.

Om stilistische redenen en voor de duidelijkheid worden personen soms wel en dan weer niet benoemd met hun titulatuur, zoals dokter of professor. Van *historische* figuren vermelden we in principe ook de voornaam of initialen en de datum van geboorte en overlijden, ten minste als we deze gegevens konden achterhalen.

De namen van de kinderen en jongeren die in het boek genoemd worden, zijn fictief.

Ik wil iedereen bedanken die op de een of andere wijze aan de totstandkoming van dit boek heeft bijgedragen. Veel dank gaat naar mijn dochter Els, die het manuscript gedeeltelijk heeft nagelezen en vooral naar mijn lieve vrouw Annemie, aan wie ik plechtig beloofd had na mijn emeritaat rustig aan te doen, en die me niet alleen weer vele uren heeft moeten missen maar me ook steeds heeft aangemoedigd om dit boek af te werken.

Bijzondere dank gaat naar prof. dr. Marina Danckaerts, hoogleraar kinderpsychiatrie aan de KU Leuven, die ondanks haar grote werkdruk toch onmiddellijk bereid was een voorwoord te schrijven voor dit werk.

Voor mij waren de urenlange gesprekken met Piet Fontaine een grote verrijking, zowel op inhoudelijk als op menselijk vlak. Zelf houd ik aan dit boek een goede, wijze vriend over en prettige herinneringen aan de feestelijke etentjes na onze gesprekken. Bedankt Piet en ad multos annos!

Prof. em. dr. Walter Hellinckx